

Problems da la varietad linguistica svizra

Publicaziun nova davart realitads secularas

DA GUIU SOBIELA-CAANITZ

■ **L'Academia svizra da scienzas moralas e socialas (www.sagw.ch) ha gist publictà l'emprim numer da ses bulletin per 2013. Sia redacziun numna trais projects prioritaris: «Linguas e culturas», «Il svilup durabel» e «La vieuta da la retschertga».** L'emprim pertutga tgi che scriva e legia en in linguatg minoritari e na po perquai mai emblidar las limitaziuns che derivan da lez status. «L'ASSM s'engascha per la perscrutaziun sistematica da la varietad culturala e linguistica svizra sco era da sias consequenzas per la convivenza en il mintgadi: Tscherna tranter franzos ed englais sco emprim linguatg ester, plurilinguitad, valorisaziun dal potenzial linguistic e cultural da la populaziun immigrada, varietad culturala ed ierta spiertala (...). Ina societad pluriculturala e plurilingua enritgescha, ma po era manar a malencletgas e conflicts» (pp. 24–25). Quai cumplitgescha la traducziun da texts che tractan da «scienzas moralas e socialas». Il translatur romand Laurent Auberson, autur da l'artitgel «Saint-Saphorin (Lavaux)» en il Lexicon istoric svizzer (tom 10), punctuescha las pretaisas relativas: «Ins sto esser versà praticamain en la domeina ed en tuts quels detagls fitg impur-

tants che mussan in'enconuschientscha blier pli vasta che mo quella dal linguatg, quai ch'il tudestg (...) numna 'mitdenken'. Ins basegna er (...) il gust da scriver. Ina tala traducziun pretenda in'autentica lavur da spustament ('transposition') cultural» (p. 34).

Il Grischun italofoon oz

Mintgatant ston ins udir u leger che la Svizra haja trais linguas naziunalas; tgi che di quai emblida il pli savens il rumantsch. Ina confusiun anc pli derasada è quella tranter il chantun Tessin e la Svizra italoфона; grondas parts da la populaziun alemana e romanda n'han para mai dudì da las valladas italofonas dal Grischun. Perquai ston ins salidar ch'il bulletin 1/2013 da l'ASSM deditgescha in artitgel (pp. 31–32) a quella minoritad emblidada. L'autur, Sacha Zala, parsura da la Pro Grigioni Italiano (www.pgi.ch), fa endament l'emprim che lezza uniun civica «represchenta ils interess dal Grischun italofoon» e che «la confederaziun ed il chantun l'han incumbensada da proteger e promover la lingua e cultura taliana en il Grischun (...). Ina naziun da voluntad viva dal barat tranter sias cuminanzas linguisticas e da lur respect vicendaivel; en noss temp brutal mancan però mintgatant barat e respect (...). Il Grischun italofoon cum-

iglia trais regiuns geograficamain separadas: La Mesolcina cun la Val Calanca, la Bergiaglia e la Val Puschlav, cun ina populaziun cumplexsiva da var 13 000 olmas. Tiers vegnan tschellas gruppas grischunas italofonas, cunzunt en la regiun da Cuir ed en Engiadin'Ota. 10% da la populaziun grischuna, quai vul dir var 20 000 persunas, èn pia da lingua taliana (...). Hans Ulrich Jost (Universitad da Losanna) ha cumpareglia la situaziun dals Grischuns italofonos cun quella da la populaziun d'Appenzell Dadens. Las dimensiuns demograficas èn sumegliantas, ma lez mez chantun, en cuntrast cun il Grischun italofoon, è represchenta da dus parlamentararis en l'assemblea federala; in commember da l'executiva d'Appenzell Dadens fa plinavant part da la Conferenza da regenzas chantunalas (...): El po pia defender ses interess cun effect. Il Grischun italofoon p'encunter na posseda nagina instituziun analogha, ni sin il stgalim chantunal, ni sin il federal. El ha gi mo dus parlamentararis en las chombras en bunamain 165 onns da stadi federal.» L'emprim, da 1947 en fin a 1971, è stà Ettore Tenchio (*1915): Lez «è s'engaschà (...) per il schlargiament da la ruta dal S. Bernardin ad ina via naziunala»*. Silva Semadeni (*1952), parsura da Pro Natura Svizra, è stada cuss. naz. da 1995 en fin

a 1999 ed è vegnida reelegida 2011; dapi 2012 è la copresidenta da l'«Intergruppo parlamentare italianità» (www.ti.ch/italianita) ensemen cun cuss. naz. Ignazio Cassis (TI).

Per dapli talian en las citads

Zala punctuescha che la protecziun concedida al talian sco lingua naziunala svizra na tanschia betg: «En virtid dal princip da territorialitad gjauda la populaziun italoфона, aifer ses intsches autoctons, da dretgs suffizients che n'existan però tuttina betg ordaifer. Ma bunamain la mesadad da la populaziun italoфона en Svizra viva ordaifer il chantun Tessin e las quatter valladas grischunas menziunadas sura. Perquai po il princip da territorialitad strusch esser l'unic criteri adattà per la protecziun dal talian en Svizra (...). Ins faschess dentant blier dapli per al proteger cun in sustegn activ en quels centers urbans nua ch'i dat ina populaziun italoфона relevanta.» Insaquantas cifras: L'onn 2000 stevan a Berna 5062 persunas italofonas, a Cuir 5,1% (passa 1620), en il chantun Genevra 15 191, a Losanna 4% (strusch 5000); 2010 en la citad da Turitg han declerà 7,1% da la populaziun (var 27 000 olmas) da discurrer talian. Zala: «I fa da basegn ed igl è urgent da stgaffir scolas bilinguas che garanteschian in'instrucziun per talian

ad uffants da la populaziun italoфона ordaifer l'intschess da lez linguatg. Quai muntass simplamain ch'ins implementass finalmain la Convenziun da basa dal Cussegl da l'Europa per proteger las minoritads naziunalas; lezza prevesa ch'ils signataris stoppian porscher la pussaivladad d'emprender la lingua d'ina minoritad autoctona a sias commembras e ses commembers en ils intsches cun ina preschientscha relevanta da quella minoritad.» Lezza convenziun dals emprims da favrer 1995, en vigur dapi ils emprims da favrer 1998 e ratifitgada da la Svizra ils 21 d'october 1998, stipulescha l'oblig menziunà sura en ses art. 14.2. Zala sa referescha a l'expertisa giuridica da Adriano Previtali davart l'instrucziun da linguas naziunalas en diaspora (Universitad da Friburg; www.pgi.ch/perizia-deu.pdf; v. La Quotidiana dals 1. da matg 2012). Ils 9 da favrer vegnan experts dal Cussegl da l'Europa a Cuir per s'infurmar tar represchentsants da la regenza, da las minoritads e da la scola auta da pedagogia, areguard la Charta europea da las linguas minoritadas; speranza maina quai progress a favur dal rumantsch e dal talian.

* Ursus Brunold en: *Stiftung Historisches Lexikon der Schweiz* (ed.), *Lexicon Istoric Retic*, tom 2. Cuir (Desertina, ISBN 978-3-85637-390-0) 2012, p. 442, chavazzin «Tenchio».